

ექვთიმე თაყაიშვილი და ხელოვნების ისტორია

ქართველთმცოდნეობითი დარგებიდან ცოტა თუ იქნება, რომელსაც ექვთიმე თაყაიშვილი თავისად არ მიაჩნდეს – და არცთუ უსაფუძვლოდ. ჩვენიანად ვთვლით მას ქართული ხელოვნების ისტორიკოსებიც – ჩვენი დარგის მესაძირკვედ თუ არა, მისთვის ნიადაგის შემამზადებლად და გზის გამკაფავად მაინც.

საზოგადოდ, მოღვაწეობის მრავალმიმართულებიანობა თუ ფართო ასპარეზი უმაგალითო რამ არ გახლავთ – როგორც ეტყობა, გარკვეულ ვითარებებში ეს ბუნებრივი მოვლენაცაა და გამონაკლისი არც ჩვენი ქვეყანა – სულ ცოტა, ვახტანგ VI-დან ივანე ჯავახიშვილის ჩათვლით, მრავალმხრივობის არაერთი შემთხვევა შეგვიძლია დავადასტუროთ. ამასთან, როგორც წესი, შეიძლება ინახოს მრავალფეროვანი მუშაობის ერთი შემკვრელი ბირთვი, გნებავთ – ღერძი. რა შეიძლება დავასახელოთ ექვთიმე თაყაიშვილის ეგზომ განტოტვილი შრომის, ასე ვთქვათ, „საერთო მნიშვნელად“? პასუხი ამ კითხვაზე არცთუ ძნელია – ყველაფერი რაც უკეთებია: ხელნაწერთა აღწერილობების შედგენა, ძველქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის ნიმუშებისა ანდა ურიცხვი სიგელ-გუჯრისა თუ საბუთების გამოცემა, ნახევრადნაშლილი წარწერების გადმოღება, გნებავთ, ეკლესია-მონასტრების სალაროებსა თუ კერძო პირების ოჯახებში დაცული ძველი ნივთების აღწუსხვა, ან კიდევ სამაროვნების გათხრა, მაშინ ერთი სიტყვით აღინიშნებოდა და ყოველივეს „არქეოლოგია“ ერქვა. თუკი დღეს ეს ცნება მხოლოდ მინის ნიაღში ჩამარხული ნამოსახლარების, აკლდამებისა და მისთანათა მიგნებასა და გამომზეურებას მიესადაგება, იმხანად მას ბევრად ფართო საზრისი ჰქონდა და სიტყვა-სიტყვით აღიქმებოდა, როგორც „სიძველეთ-მცოდნეობა“. ექვთიმე თაყაიშვილისთვისაც მისი ძიების საგანი „ყველაფერი ძველი“ იყო – ე. წ. „ახალგორის განძის“ რომელიმე ძვირფასი ნივთიც, ძველი ტაძარიცა და, დავუშვათ, XVIII საუკუნის თამასუქის ნახევიც; ახლად დაარსებულ თბილისის უნივერსიტეტშიც ხომ მას „არქეოლოგიის პროფესორის“ თანამდებობა ჩააბარეს.

თავად ექვთიმე თაყაიშვილს თავისი საქმიანობა ასე დაუხასიათებია – „საქართველოს ისტორიის პირველწყაროების შესწავლის, გამოვლენის და გამოქვეყნების საქმეს“ მივუძღვენიო „გეგმაზომიერად და სისტემატურად“

ჩემი გარჯა.¹ ამ თვითშეფასებაში ორი რამაა საგულისხმო. ჯერ ერთი, ის ხაზგასმით ლაპარაკობს „პირველწყაროების“ და არა საქართველოს ისტორიის შესწავლაზე. ეს უცაბედად წაცდენილი ნათქვამი არ უნდა იყოს. ჯერ კიდევ თავისი ცნობილი ნაშრომის „Описание рукописей «Общества распространения грамотности среди грузинского населения» პირველი ტომის (თიფ., 1902) წინასიტყვაობაში ის აცხადებს: „ჩვენს პროგრამაში არ შედიოდა ყოველი აღსაწერი ძეგლის ყოველმხრივი გამოკვლევა, მაგრამ ხელნაწერთა ახლოს გაცნობით ზოგჯერ უფრო სხვა დასკვნები გამოგვექონდა, ვიდრე აქამდე არსებობდა ლიტერატურაში... ქართველოლოგიის დღევანდელი მდგომარეობისას მათ მაინც შეიძლება გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდეთ... აღძრულმა საკითხებმა შესაძლოა გამოიწვიონ ინტერესი სპეციალური გამოკვლევებისადმი, რომელთა მასალებითაც მათ მოუხდებათ ოპერირება“ (სურგულაძე 1977: 73). აქაც აშკარაა სავსებით გაცნობიერებული თვითშეზღუდვა თავისი საკეთებლის სხვათათვის – უფრო, ალბათ, მომავალთათვის – საფიქრალ-საკვლევის შეგროვება-მიწოდებით, „შავი სამუშაოთი“ შემოფარგვლა, „თეთრის“ კი სხვებისთვის დათმობა. არაფერი მიგვანიშნებს, რომ მას თავად არ შესძლებოდა საკუთრივ ისტორიის თუ ლიტერატურის შესწავლაში წვლილი შეეტანა – მარტო ის რად ღირს, რომ მას ტოლად და სწორად აღიარებდა ნიკო მარრი, ვისაც მეტიმეტ თავმდაბლობას ძნელად თუ დააბრალებ.

საყურადღებოა ისიც, რომ ექვთიმე თაყაიშვილის ნაწერები ნაკლებად გვიქმნის წარმოდგენას მის განსწავლასა და თვალსაწიერზე – ასე, მასთან ვერ ვნახავთ მითითებას ანტიკურ მწერლებზე, რომელთა მოხმობა ასე უყვარს, მაგალითად, პლატონ იოსელიანს. არადა ის ხომ სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტში კლასიკურ ფილოლოგიას სწავლობდა და როგორც ლათინურის მასწავლებელს (შესაბამისად, მცოდნესაც) მას თურმე დიდად აფასებდა თვით ქართველებისა და ყოველივე ქართულის მოძულე კ. იანოვსკი. მასთან არც ის ჩანს, მაინცდამაინც, ევროპული ენები იცისო; ამ დროს კი, საფრანგეთში, ემიგრაციაში ყოფნისას ის პარიზში „სააზიო“ თუ ნუმისმატური საზოგადოებების წევრად აირჩიეს და ის იქ მოხსენებებით გამოდიოდა – რასაკვირველია, ფრანგულად; მისი მომსწრენი ყვებოდნენ და გიორგი ლომთათიძის ჩანაწერებიც ადასტურებს, რომ სამშობლოში დაბრუნებული, საუბრისას, ქართულში ფრანგულსაც გაურევდა ხოლმე (მაგალითად, „არჟან“ – ფულის, „შარბონ“ – ნახშირის, „ავიონ“ – თვითმფრინავის ნაცვლად); უფრო მეტიც, ექვთიმე თაყაიშვილმა უცხოებაში ფრანგული ლექსიკონიც კი შეადგინა... რატომღა

¹ მომაქვს გ. ჩუბინაშვილის გამოუქვეყნებელი შრომის „ქართული ხელოვნების მკვლევარნი“ ხელნაწერიდან, რომელსაც დიდწილად ვემყარები. ექ. თაყაიშვილის ბიოგრაფიისთვის ხელთ მაქვს მისი ცხოვრების, ალბათ, კვლავაც ყველაზე გულდაგული აღწერა – სურგულაძე 1977.

არ წააშველა მან თავისი გონებრივი საუნჯე საკუთარ თხზულებებს? ეტყობა, იმის გამო, რომ სასწავლებლის დამთავრებისთანავე შეიცნო თავი, როგორც ასი წლის მერე გივი ჟორდანიამ შეარქვა, „საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესად“.

მეტად ნიშნეულია, როგორ იხსენებს ექვთიმე თაყაიშვილი თავის შინაგან მდგომარეობას, 1888 წელს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობაში რომ აირჩიეს: „საზოგადოების წევრი რომ გავხდი, მივიხედ-მოვიხედე; შევატყვე, რომ იმ ძვირფას ხელნაწერებს (შეიძლება დაემატებინა ასევე „ნაგებობებს, ხატ-ჯვრებს...“ – დ. თ.) კაცი პატრონი არა ჰყავდა და ძალაუნებურად მოვიკიდე ხელი, დავუწყე პატრონობა. მერე თანდათან გამიტაცა, შემიყვარდა და ვინცე ზრუნვა დალუპვისგან მათ გადარჩენაზე. თან ახალ-ახალსაც ვაგროვებდი, შემონირულთ აღარ ვჯერდებოდი“ (თაყაიშვილი 1968: 304).

რომანივით იკითხება, თუ როგორ „იტოვებდა“ იგი ვისიმე ოჯახიდან „დროებით“ წამოღებულ წიგნსა თუ ნივთს – მაგალითად, „ვეფხისტყაოსნის“ ე. წ. „წერეთლისეული“ ნუსხა როგორ მოიპოვა ნესტორ წერეთლის ქვრივის, გურიელის ქალის, პელაგიასგან და მისი შვილებისგან; ან რა იღონა, რათა არ გაყიდულიყო შოთა რუსთაველის პოემის კიდევ ერთი, ე. წ. „თარხნიშვილისეული“ ხელნაწერი. ერთი სიტყვით, არაფერია საპირადო – იგი ყოველ ჯერზე სიძველეთსაცავების გამდიდრებას ცდილობდა, ღირსშესანიშნავი ნაწერების, სურათების, ნაკეთობების მოძიებას, საზოგადოებისთვის სამომავლოდ შენარჩუნებას. ეროვნული, დღეს როგორც ვამბობთ, „კულტურული მემკვიდრეობის“ მოვლა-პატრონობამ მთელი მისი ძალ-ღონე მოითხოვა და მანაც ის უშურველად გაიღო; ჭეშმარიტი ცოდნა კი – ასე ჩამოაყალიბა მეცნიერების მიზანი ივანე ჯავახიშვილმა – ერთადერთი „იარაღი“ ქვეყნისა და ერის წარსამართლებლად. ასეთი დამოკიდებულება, ცხადია, გამორჩეულ ადამიანთა თვისებაა, მეორე მხრივ კი, დამახასიათებელიცაა XIX-XX საუკუნეების გასაყარის გულანთებული ქართველობისთვის, რომელმაც რაინდულ-ბერული იდეალი მსახურებისა წინანდელ ღირებულებათა შენარჩუნებასა და სამომავლო ფასეულობათა შექმნაზე გადაიტანა. გასათვალისწინებელია, ამასთან ერთად, რომ ექვთიმე თაყაიშვილის ასეთი არჩევანი რამდენამდე იძულებითიც იყო – უზომოდ დატვირთული, იგი, ალბათ, მართლაც რალაც ერთს უნდა დასჯერებოდა. ის ხომ მასწავლებლობდა, თბილისის ქართული სათავადაზნაურო გიმნაზიის გამგეც იყო, არც საზოგადოებრივი ვალდებულებები აკლდა – იმის აღნიშვნაც კმარა, რომ 1905-1918 წლებში მოსკოვის საიმპერატორო საარქეოლოგიო საზოგადოების კავკასიის განყოფილების პასუხისმგებელი მდივნის მოვალეობასაც ასრულებდა, თანადროულად, 1907 წლიდან თავისივე (ალექსანდრე სარაჯიშვილთან ერთად) დაარსებულ საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებასაც თავმჯდომარეობდა, 1917-1921 წლებში კი კიდევ ნ. მარრის დაარსე-

ბული კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტის (კიაი) გამძლოლიც იყო...

მეორე, რასაც განმარტება უნდა, ისაა, თუ შეგვიძლია „ისტორიის პირველწყაროებს“ ხუროთმოძღვრების, მხატვრობის თუ ოქრომქანდაკეობის ნიმუშები მივათვალოთ, ექვთიმე თაყაიშვილი კი, უეჭველია, მათ „გამოვლენასა და გამოქვეყნებასაც“ მიიჩნევდა თავის ამოცანად. კაცმა რომ თქვას, ნივთიერი ძეგლები ისტორიულ მონუმობად ძველთაგანვე განიხილებოდა – რომელიმე გამოჩენილი მოღვაწის თუ მნიშვნელოვანი ხდომილების სახსოვრად თუ ვისიმე ძლევამოსილების გამომხატველად. ასეა ყველგან, ასეა ჩვენს მატიაწეებშიც (თუმანიშვილი 2012). შენობები, მონეტები, გამოსახულებები საისტორიო წყაროებად ახალდროინდელი ევროპის სწავლულებმაც აღიარეს და მეცნიერული ქართველოლოგიის დამფუძნებლებმაც. ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში ვახუშტი ბატონიშვილი ძველ ეკლესიებსა და მათ ზედანერილებს იშველიებს, მაგ., ერთიანი ქართული სამეფოს არსებობის საბუთად; დიდ ყურადღებას უთმობდნენ წარსულის მატერიალურ „ნაშთებს“ ამავე საუკუნის თუ XIX-ს პირველი ათწლეულების მომლოცველ-მოგზაურები (ტიმოთე გაბაშვილი, იონა გედევანიშვილი, გიორგი ავალიშვილი) და, რალა თქმა უნდა, ექვთიმე თაყაიშვილის უფროსი თანამედროვენი – მარი ფელისიტე ბროსე, პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ბაქრაძე და სხვანიც. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ექვთიმე თაყაიშვილისთვის, ეჭვს გარეშეა, სწორედ უკანასკნელს ჰქონდა. ჯერ იმიტომ, რომ იგი მას იცნობდა და, რაც უმთავრესია, 1888 წლიდან მისი უახლოესი თანამშრომელიც გახდა – დ. ბაქრაძემ 25 წლის ახალბედა მეცნიერი გვერდში დაიყენა საეკლესიო მუზეუმის დასაარსებლად და მერე მის გასაძლოლად. ამავე დროს, გ. ჩუბინაშვილის აზრით, ექვთიმე თაყაიშვილმა მისგან აითვისა ხელოვნების ნიმუშთა აღწერის, თუ ასე შეიძლება ითქვას, „ტიქნიკა“, რომელიც თავად დ. ბაქრაძის ხელში საკმაოდ დაიხვეწა. წინამორბედებთან ექვთიმე თაყაიშვილს ისიც აქვს საერთო, რომ მასაც წინანდელი ნამუშავევი უპირატესად მაშინ ებაასება, თუ მასზე სამშენებლო ან სხვა რამ წარწერაა ამოკვეთილი თუ ფერით დატანილი. ისიც კია, მოგვიანო შრომებში, 1900-ანი წლებიდან მოკიდებული, თავისთავად არქიტექტურის, ფერწერის, მქანდაკეობის „ხვედრითი წონა“ იზრდება, ისინი თითქოს დამოუკიდებელ მნიშვნელოვნებასაც იძენს. არც ეს უნდა იყოს შემთხვევითი. XIX საუკუნის ბოლო ოც წელიწადში ქართულ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში მტკიცდება შეხედულება, რომ ძველი საქართველოს ოსტატთა სახვითი ქმნილებანი ღირსია მსოფლიო ხელოვნების ისტორიაში ადგილის დამკვიდრებისა, რადგან ისინი ორიგინალურიცაა და მაღალმხატვრულობით გამორჩეულიც. ამ რწმენის გამოვლინებათაგანია ე. წ. „ქართული სტილის“ აღმოცენება. საქმე შემდეგნაირადაა: XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან, მეტადრე კი XIX საუკუნეში დიდი გასავალი აქვს ე. წ. „ისტორიზმს“. არსება არქიტექტურული შემოქმედებისადმი ამ მიდგომისა ისაა, რომ ზედმინეწით დაისახავდნენ რომელსამე ხანის – კლასიკურ-ბერძნულ,

„პომპეურ“, იმპერიულ-რომაულ, გოთურ, რომანულ, ბაროკულ – ნაგებობებს და ახალ მშენებლობაში გადმოჰქონდათ მათი ფორმები და ელემენტები. ასე ჩნდებოდა „ნეოელიზური“, „ნეოგოთური“, „ნეობაროკული“ შენობები. ამას გარდა, დროისმიერთან ერთად, მისაბაძად რომელიმე ქვეყნისა და ხალხის შექმნილი ხუროთმოძღვრებაც შეიძლებოდა ყოფილიყო – მაგ., ვინმე ზოგადად „გოთიკას“ კი არა, „ინგლისურს“ ან „ფრანგულს“ ამოირჩევდა, ან კიდევ სრულქმნილის, საუკეთესოს საპოვნელად ესპანელი „მავრების“ სასახლე-მიზგიტებსა თუ კონსტანტინოპოლის ტაძრებს მიაშურებდა. ნათელია, რომ საკითხის ასე დაყენებისას ამა თუ იმ „ისტორიული სტილის“ შემოტანა შესაბამისი ეპოქისა თუ ერის დაფასებასაც ნიშნავდა. ამიტომაც ხდებოდა პოლიტიკურისა თუ კულტურული შევიწროების, დამცრობის საპასუხოდ „საკუთარი“ სტილის შემუშავებაც – ასე იყო, ვთქვათ, ფინეთში და, ასე განსაჯეთ, ოსმალეთში. ამასვე ვხედავთ საქართველოში, გამოკვეთილად 1880-იანი წლების აქეთ. „ქართული სტილის“ ქომაგებს ზურგს ისიც უმაგრებდა, რომ ისინი არა მარტო თავისი გემოვნებით თუ აღტაცებით ხელმძღვანელობდნენ, არამედ უცხოელ მკვლევართა – ფ. დეზუბუა დე მონპერფოსა და, განსაკუთრებით, ნიკ. კონდაკოვის მოსაზრებასაც იშველიებდნენ. ყურადღების ღირსია, ამ კუთხით, ექვთიმე თაყაიშვილის ახლო ნაცნობთაგანი, ფრიად გამოჩენილი მწერალი და მოღვაწე გიორგი წერეთელი – ის არა მარტო „არქეოლოგობდა“ და ზემოხსენებულ მოსკოვის საარქეოლოგიო საზოგადოებას აწვდიდა გამოსაქვეყნებელ მასალებს, ქართველთაგან პირველიც გახდა, ვინც შუა საუკუნეების ქართული არქიტექტურისა და მხატვრობისადმი სპეციფიკურად-ხელოვნებათმცოდნეობითი, ევროპაშიც ბოლომდე შეუმუშავებელი სტილისტური ანალიზის მიყენებას ეცადა. ამ ვითარებაში კანონზომიერია, ექვთიმე თაყაიშვილის მოთხოვნა, ქართული სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკის ახალი შენობა „ქართული სტილისა“ ყოფილიყო. შედეგად გვაქვს კიდევ ამ მიმდინარეობის საუკეთესო ნიმუში, ახლანდელი საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. ყოველივე ნათქვამის გათვალისწინებით ვფიქრობ, რომ ხელოვნებისეულის წილის მატება არა ოდენ „არქეოლოგიის“, გნებავთ „არქეოგრაფიის“ წინსვლაა, ქართულ სიძველთა ესთეტიკურ და ეროვნულ ფასეულობათა წარმოჩენისაც, რასაკვირველია, ზოგიერთი ჩვენებური „პროგრესისტის“ ქადაგების საწინააღმდეგოდ.

და მაინც, რა შესძინა ექვთიმე თაყაიშვილმა ხელოვნების ისტორიას? უპირველესად, მისი ნაკვლევის სივრცითი და დროითი სიფართოვის შესახებ უნდა ითქვას. საკვირველი კია, როგორ მოახერხა ყოველმხრივ მოუცვლელმა თან, როგორც ცნობილია, ფეხმტკივანმა და არცთუ მატერიალურად უზრუნველყოფილმა – აფხაზეთისა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის გამოკლებით – საქართველოს ყველა კუთხე-კუნჭული მოეგლო: ქართლი, კახეთი, თრიალეთი, სამცხე-ჯავახეთ-ტაო-კლარჯეთი, იმერეთი, სამეგრელო, რაჭა-ლეჩხუმი-სვანეთი... არ სჩვეოდა მას, ასე ვთქვათ, „სიძველის სნობიზ-

მიც" – XIX საუკუნის (ე. ი. მაშინ ძალიანაც „ახალ“, ტილოზე ნანერ ხატს თუ სასანთლეს ისევე გულდასმით აკვირდებოდა, როგორც მიწიდან ამოღებულ ანტიკურ სამკაულს. ამიტომაცაა, რომ იშვიათად თუ ნახავთ ხელოვნების-საისტორიო გამოკვლევას, სადაც სქოლიოებში ექვთიმე თაყაიშვილის ერთი რომელიმე ნაშრომი არ იყოს მითითებული – ნიგნები კოლა-ოლთისის, ტაო-კლარჯეთის, ჯავახეთ-არტაანის (საარქეოლოგიო საზოგადოების „Материалы по археологии Кавказа“ XII ტომად გამოცემული), ლეჩხუმ-სვანეთის და რაჭის სიძველეებზე, კრებულები სხვადასხვა ქართულ-რუსულ პერიოდულ გამოცემაში დაბეჭდილი ნარკვევებისა „არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი“ და „Археологические экспедиции, разыскания и заметки“ (ამას დაემატა ემიგრანტული ნაწერების მომცველი ტომები „დაბრუნების“) ანდა ცალკეული წერილები, ვთქვათ, „Известия КИАИ“-სა, „Христианский Восток“-სა თუ ლონდონურ „Georgica“-ში დასტამბული. რას ვგებულობთ ამ შრომებიდან დღევანდელი მკვლევარნი? უწინარესად, თვით ფაქტს რისამე არსებობისა. სამწუხაროდ, განა ერთი და ორია შენობა თუ საგანი, ამ ასიოდე წელიწადში რომ განადგურდა და თანაც, არა მხოლოდ ჩვენი ქვეყნის საზღვრებს გარეთ. რა თქმა უნდა, ექვთიმე თაყაიშვილი არც ერთადერთია და არც პირველი, ვისი ნამუშევარიც ოდინდელი მდგომარეობის დადგენაში გვეხმარება (ზემოხსენებულთა გარდა აუცილებელია, თუნდაც, წმ. პოლ. კარბელაშვილი და წმ. კირიონ კათოლიკოსი, გრაფინია პრ. უფაროვა და ა. პავლინოვიც ვახსენოთ). მაგრამ, ა. სხვადასხვა მკვლევარ-მეცნიერთა მონაცემები ავსებს ერთი მეორეს – საკმარისია გავიხსენოთ, რომ დიმიტრი ბაქრაძეს, საფუძვლიან და ალღოიან სიძველეთმცოდნეს, შემოქმედის მონასტრის დათვალიერებისას გამოეპარა არც მეტი, არც ნაკლები ზარზმის ფერისცვალების უძვირფასესი ხატი; ბ. სხვათა კვალში ჩამდგარს, ექვთიმე თაყაიშვილს შეეძლო თავისი მისვლამოსვლა უფრო თანამიმდევრულად დაეგეგმა, გულისყური წინამორბედთაგან გამოტოვებულსა ან ყურადღებაშიუქცეველისთვის მიეპყრო; გ. ჩვენი თუ მსოფლიო მეცნიერების მიღწევათა ათვისების წყალობით, მისი ცნობები უფრო დაზუსტებულია, ვიდრე XIX საუკუნის პირველ ქართველთმცოდნეებთან თუ დ. ბაქრაძის ადრეულ ნაშრომებში, შესაბამისად, ხელოვნებათმცოდნისთვის მეტის მომცემიცაა; დ. ყოველთვის ანგარიშგასაწევია ექვთიმე თაყაიშვილის კვლევები, ისტორიული წიაღსვლები, მისი – მეტწილად ინტუიციური – დათარიღებები; უზარმაზარი გამოცდილება აზუსტებინებდა მას, გნებავთ, XVI თუ XVIII საუკუნის „ხელს“, გნებავთ – ამა თუ იმ ნივთის ქართულ, ბიზანტიურ თუ რუსულ წარმომავლობას, ანდა ამა თუ იმ საუკუნისადმი მის მიკუთვნებას.

ახლავე უნდა ითქვას იმ საყვედურებზე, რაც შეფარვით ნაგვეცდება ხანდახან ექვთიმე თაყაიშვილის მისამართით: ხან წარწერისა ან მინაწერის ამოკითხვას დავუწუნებთ, ხან თარიღი გვეუცხოვება, ხან აღწერაში მოვისაკლისებთ რასმე, ხანაც რომელიმე ძეგლის მოუხსენებლობას გავუხსენებთ. რასაკვირველია, ეს უმართებულოა. ან რა გასაკვირია, ერთი კაცი დღევანდელი მოთხო-

ენისამებრ „დაფარვით ინვენტარიზაციას“ თუ ვერ ჩაატარებდა; ან ის, დღევანდელ ტექნიკას მოკლებულს, სავარაუდოდ, ხშირად კიბის ან საგანგებო განათების გარეშე, რალაც რომ გაეპარებოდა; არც აღმოსავლეთქრისტიანული და, მით უმეტეს, ქართული ხელოვნების შესწავლის ადრეულ საფეხურზე შეიძლება გავიოცოთ დროის განსაზღვრის ხარვეზები; სავსებით ბუნებრივია ექვთიმე თაყაიშვილის თხრობა ტაძრებზე, მათ მოხატულობებსა, იქ დასვენებულ ხატებზე და ა. შ. ისეთივე რომ არაა, როგორსაც ხელოვნებათმცოდნეების მონოგრაფიებმა თუ წერილებმა შეგვაჩვია – ერთი მხრივ, სწორედ მის სიცოცხლეში, მეტადრე 1890-1920-იან წლებში ნახტომისებრ ყალიბდება დღევანდელი ხელოვნებათმცოდნეობის ხერხები თუ გადმოცემის წესი; მეორე მხრივ, ექვთიმე თაყაიშვილის მიზანდასახულებაც ხომ სულ სხვა იყო – ხელოვნების ქმნილებებში ის, უპირველესად, ისტორიულ მონაშობას ხედავს, გინდაც სხვათაგან განსხვავებულს, და არა მხატვრულ ფენომენს.

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ მერე და მერე ექვთიმე თაყაიშვილი საკუთრივ-ხელოვნებისმიერს მეტ ადგილს უთმობდაო. ასეც მოხდა – ამაში მაინც გვერანია ბედი! – რომ ყველაზე დაწვრილებითი არქიტექტურისმცოდნეობითი რკვევანი ისტორიული სამხრეთ საქართველოს იმ სანახებს მიეძღვნა, რომელნიც 1921 წლის შემდეგ თურქეთის ფარგლებში მოექცა და არათუ ქართველი, დასავლელი მეცნიერებისთვისაც ათწლეულების განმავლობაში მიუწვდომელი რჩებოდა – 1960-1970-იან წლებამდე. სწორედ მისი ექსპედიციების მასალებით შეგვეძლო გვემსჯელა ბანას თუ ოშკის, იშხნის თუ ხახულის ხუროთმოძღვრების, რელიეფებისა ან მოხატულობათა შესახებ. ხელოვნების ისტორიკოსის თვალთახედვით „ხვავრიელ“ ნიგშიც ლეჩხუმ-სვანეთის სალოცავებსა და ციხე-კოშკებზე სწორედაც შუა საუკუნეების ოქრომჭედლობა-ლითონმქანდაკებლობის მსოფლიოში სწორუპოვარი „კოლექცია“ არის წარმოდგენილი, ხოლო მისი განახლებული, უფრო დეტალური აღწერილობის გამოცემა კი ბოლომდე ვერ იქნა მიყვანილი... ოღონდ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ყველაზე დაწვრილი აღწერაც კი ექვთიმე თაყაიშვილთან შეიცავს მონაცემების, ასე ვიტყვოდი, „აუცილებელ მინიმუმს“ – შენობის ტიპი, საშენი მასალა, მიახლოებითი ზომები, მოსართავების არსებობა-არარსებობა; კედლის მხატვრობის შემადგენელ გამოსახულებათა რაობა და განლაგება; ხატების, ჯვრების სამსახურებელთათვის გამოყენებული მასალა, კვლავ ზომები, მათზე აღბეჭდილი სახებანი; ყველა შემთხვევაში, სულ ცოტა, ზოგადად დაცულობა-დაზიანება. ამდენად, ექვთიმე თაყაიშვილთან ყოველთვის ნახავთ დაახლოებით იმდენსავე ინფორმაციას, რამდენიც ახლანდელ ძეგლთადაცვით სააღრიცხვო ბარათებში მოიპოვება. კიდევ ერთი რამეცაა გასათვალისწინებელი, ერთგვარი პარადოქსი: რთული შემადგენლობის ნაწარმოების ამომწურავი აღწერა უფრო იოლია, ვიდრე მარტივის. მართლაც: აღწერის მიზანი ისიცაა, ერთი ნაგებობა თუ ნახატ-ნაქანდაკევი მეორისგან განვასხვავოთ, იგი საცნობად დავახასიათოთ. სანიმუშოდ რომელიმე ზემოდასახელებული ტაძართაგანი – იგივე ბანა ან

ოშკი დავასახელოთ. აქ თითქმის ყველაფერი – გეგმარება იქნება, სადგომი თუ კონსტრუქციათა მოყვანილობა-შედგენილობა, ცალკეული ელემენტები თუ ხუროთმოძღვრული მორთულობა ისე განსხვავებულია, სხვასთან საზიაროს გამოძებნა გაგიჭირდებათ. მეორე მხრივ, რომელიმე ცალნაწიან ეკლესიას შეეხედოთ – თუ ის ექვთიმე განსაკუთრებით შემკული არაა, როგორც, მაგ., იშხნის მეფე გურგენისეული პატარა სამლოცველო, არცთუ ადვილია თვალთ, გინდა სიტყვით რასმე „მოეჭიდო“, რამ მახასიათებელი გამონახო. ამიტომაა, რომ თუკი ბანას კათედრალის აღწერას 1938 წელს პარიზს გამოცემულ ნაშრომში „არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს“ ოთხი გვერდი უჭირავს (გვ. 20-23), კოტისის ერთი და ქარგლუხის ორი ეკლესია ერთმა გვერდმა დაიტია (გვ. 45). შემთხვევითი როდია, ექვთიმე თაყაიშვილთან აქა-იქ რომ ჩნდება გამოთქმები „ჩვეულებრივი რიგის“ თუ „უბრალო“ ეკლესიაო, „უბრალო“ აღნიშნავს, დიახაც, ერთნაწიან, უთლელი ქვის წყობით ამოყვანილ შენობას. ასე რომ, გარკვეულწილად ექვთიმე თაყაიშვილთან ზოგად პროფესიონალურ სირთულეებს ვადასტურებთ, რომელთა დაძლევა რაგინდა იყოს განაფული სიძველეთმცოდნისთვის კი არა, დიდად დაოსტატებული ხელოვნებათმცოდნისთვისაც ძალზე ძნელია. ამის პირისპირ გავიხსენოთ გრანდიოზულობა მეცნიერის მიერ გაწეული შრომისა – მეტი რაღა, მხოლოდ ლეჩხუმ-სვანეთში მან, გ. ჩუბინაშვილის დაანგარიშებით, 1000-ზე მეტი ნივთი აღწერა და ეს ხუროთმოძღვრების ნიმუშთა, მოხატულობათა, ხელნაწერთა ჩაუთვლელად. ნურც მისი გარჯის გაცნობიერებული სისტემატურობა დაგვაინყვება – ამ თვალსაზრისით მას გვერდში მხოლოდ მისივე მეგობრის, ნიკო მარრის შავშეთ-კლარჯეთში გაშლილ მუშაობას თუ ამოვუყენებთ; და ნურც ის დაგვაინყვება, რომ მან მაგალითი მისცა მომდევნო თაობების ისტორიკოს-არქეოლოგებს – წმ. ამბროსი კათოლიკოსს (ხელაია) თუ გიორგი ბოჭორიძეს, სერგი მაკალათიას და სხვებს.

ექვთიმე თაყაიშვილის ხელოვნების საისტორიო ღვაწლის მიმოხილვა მიახლოებით სრულიც ვერ იქნება, თუ კიდევ ორ რამეზე არ შევჩერდებით. ამათგან პირველი, დღეს როგორც ვიტყვით, ძეგლთა ფიქსაცია-დოკუმენტირებაა. ვერ დავიჩინებთ, ამ მხრივ მანამდე ხელი საერთოდ არავის გამოეღო – ნახატებს, ანაზომებს, მოგვიანებით ფოტოებს ასრულებდნენ და ასრულებინებდნენ ფ. დეზუბა დე მონპერაოც, მ. ბროსეც, ზოგჯერ რუსეთის იმპერიის საეკლესიო თუ სახელმწიფო უწყებანიც, გრ. გაგარინიც, მოსკოვის საარქეოლოგიო საზოგადოების ავტორებიც; არაქართველებიც (ვის არ უსარგებლია გრაფინია პრ. უვაროვას ფოტოებითა თუ ა. პავლინოვის ნახაზებით!) და ქართველებიც (გ. წერეთელი, გ. საძაგელოვ-ივერიელი), რასაკვირველია, ნიკ. კონდაკოვიც. თუმცა ნათელია, რომ ექვთიმე თაყაიშვილის მიზანსწრაფვა სხვაგვარი იყო. საუკუნის განმავლობაში ქართული ძეგლების ასახულობათა დამზადების მიზანი ხან სამოგზაურო ჩანაწერების დასურათებაა (ფ. დეზუბა დე მონპერე, სხვებიც – მაგალითად, ალ. დეუმბა, ბარონი დე ბაი, ჟ. მურე...),

ხან – საკუთარი შემოქმედება (გრ. გაგარინი), ხანაც რესტავრაციის (არქიტექტორი ნ. ნორევი), კავკასიოლოგიის (მოსკოვის საარქეოლოგიო საზოგადოება), ბიზანტინისტიკის (ნ. კონდაკოვი) ამოცანები. ექვთიმე თაყაიშვილის „სამიზნე“, ეგებ, ვისმე უფრო ვინრო მოეჩვენოს, მაგრამ, გინდა არ გინდა, სისრულეს თუ ესწრაფვი, „ფოკუსირების“, შემოფარგვლის გარეშე ვერაფერს გახდები და მანაც ნიშანდობლივ, საქართველოს წარსულის დანატოვარს მიაპყრო მზერა. ამ კუთხით მას, იქნებ, წინამავალად ფოტოგრაფი ალექსანდრე როინაშვილია ჰყავდეს.

სურათები კანტიკუნტად ექვთიმე თაყაიშვილის ადრეულ ნაშრომებშიც ჩნდება, აუცილებელ პირობად აზომვა-ფოტოგრაფირება კი XX საუკუნის პირველი წლებიდან გახდა. აქედან მოკიდებული, ვისაც უნდა გაეღო მორიგი „არქეოლოგიური მოგზაურობის“ ხარჯები – იმავე მოსკოვის საარქეოლოგიო საზოგადოებას, საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას თუ კერძო პირს, მკლევარს ყოველთვის ახლდა არქიტექტორი და გადამღები, მათგან ერთ-ერთი კი უცილობლად. ექსპედიციების წევრებად ჩვენი კულტურის თვალსაჩინო მოღვაწეები ჩანან – არქიტექტორი სვიმონ კლდიაშვილი (1902 წელს ის ექვთიმე თაყაიშვილს სამხრეთ საქართველოში ახლდა, 1910-ში კი ლეჩხუმ-სვანეთში), ინჟინერ-არქიტექტორი ანატოლი კალგინი (1907 წელი, კოლა-ოლთისი, 1917 – ტაო-კლარჯეთი), ფოტოხელოვანი – დიმიტრი ერმაკოვი (ლეჩხუმ-სვანეთი) და თეოდორ კჟუნე (გერმანიაში გამგზავრებამდე მას, ჩვენებურად „თედოს“ ეძახდნენ, სამეგრელო – 1913, რაჭა – 1919-1920 წლები). განსაკუთრებით შთამბეჭდავი 1917 წლის ექსპედიციის „გუნდი“ გახლავთ – ა. კალგინითან ერთად აქ ქართველ მხატვართა მთელი დასია – ლადო გუდიაშვილი, ილია ზდანევიჩი, დიმიტრი შევარდნაძე და მიხეილ ჭიაურელი. ყველასთვის ცნობილია ამის მიზეზი – 1916 წელს დაფუძნდა „ქართველ ხელოვანთა საზოგადოება“, რომელმაც თავის სურვილითაც და ივ. ჯავახიშვილის „ნაქეზებითაც“ ძველი კედლის მხატვრობის პირების გადმოღება იტვირთა და ამ ჯერზე (მხატვრებმა სხვადასხვა დროს იმერეთშიც იმუშავეს, ნაბახტევშიც...) ექვთიმე თაყაიშვილს ამოუდგენენ მხარში. ისიცაა სათქმელი, რომ საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოება სხვა ანაზომებსაც აგროვებდა – მაგალითად, მისთვის არაერთი ასახულობა შეასრულა საქართველოსა და მისი ხუროთმოძღვრული ნიმუშების დიდად მოყვარულმა არქიტექტორმა მიხეილ კალაშნიკოვმა. ნაყოფი საზოგადოების მოღვაწეობისა გახდა ჯერ 1920 წელს გამართული „ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების გამოფენა“ და შემდეგ 1924 წელს გამოცემული „ძველი ქართული ხუროთმოძღვრების ალბომი“. ასე ჩაეყარა საფუძველი დღეს არსებულ – თუმცა ჯერაც არასრულ – დოკუმენტაციას შუა საუკუნეების ქართული არქიტექტურისა; სამწუხაროდ, „საზოგადოების“ შენაგროვების დიდი ნაწილი 1991 წლის დეკემბერში, ე. წ. „თბილისის ომის“ დროს, გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის შენობასთან ერთად დაინვა...

მეორე დიდმნიშვნელოვანი საკითხი ქართული სახელოვნებათმცოდნეო ტერმინოლოგიაა. ქართული სიძველეების, გნებავთ, ქართული ხელოვნების ისტორიის თაობაზე XIX და XX საუკუნეებში დასტამბული ნაშრომების გვარაირანი წილი რუსულენოვანია. ამას სხვადასხვა რამ აპირობებდა. რომანოვების რუსეთში კვლევა თვით ქართველ სწავლულებსაც, რუსული გაერთიანებებისა და დაწესებულებების წიაღში უხდებოდათ. არათუ საერთო-იმპერიული საზოგადოებები – არაერთგზის ნახსენები მოსკოვის საარქეოლოგიო იქნება, თუ საიმპერიო-საგეოგრაფიო თავისი კავკასიური განყოფილებითურთ, ადგილობრივ დაარსებულნიც (მაგალითად, 1873 წელს თბილისში დაფუძნებული „Общество любителей кавказской археологии“) რუსული ხელისუფლების ხელშეწყობით მოქმედებდნენ და „სახელმწიფო ენას“ გვერდს ვერ აუქცევდნენ; ამან ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრება-მოღვაწეობასაც დაამჩნია კვალი. ისიც ვერ აუვლიდა გვერდს მდიდარსა და მეცნიერულად დანიანურებულ იმპერიულ დაწესებულებებს. ქუთაისის გიმნაზიასა თუ სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტში შეთვისებული რუსული ისე გაუჯდა, რომ, ასე განსაჯეთ, სამგზავრო დღიურებსაც არცთუ იშვიათად რუსულად წერდა; თავისი ნაკვლევის ფართოდ გასატანად ის არა მარტო 1830-1910-იან წლებში ბეჭდავს რუსულ წიგნებსა და წერილებს, უკანასკნელ დიდ შრომას, „1917 წლის ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში“ ის პირველად რუსულად ამზადებს და მისი გარდაცვალების მერელა იბეჭდება ამ გამოკვლევის ქართული რედაქცია. მიუხედავად ამისა, ექვთიმე თაყაიშვილის ქართული ნაწერების გარეშე ქართული ხელოვნებათმცოდნეობითი სიტყვარი სხვანაირი იქნებოდა და ისინი, წარმოიდგინეთ, დღესაც გვეხმარება პროფესიული მეტყველების გამდიდრებაში – უპირველესად, იმის წყალობით, რომ საზრდოობს, როგორც XIX საუკუნის ისტორიკოსთა, მხარეთმცოდნეთა თუ „საეკლესიო არქეოლოგთა“ (ტარასი არქიმანდრიტი, მამა გიორგი ხელიძე, მამა იოსებ წერეთელი...), ასევე მისთვის ეგოდენი სისრულით ცნობილი ძველი წყაროების და, ეტყობა, ჩვენთვის სხვამხრივ ფაქტობრივად დაკარგული ყოფით-ეკლესიური ენითაც. უკანასკნელის საბუთად გამოდგება თუნდაც შესვენებული, წელსზევითი, ხელგაჯვარედინებული მაცხოვრის სახელად მასთან მოხმობილი „ხატი მაცხოვრის მიძინებისა“. ის პირველად უყურადღებოდ მიგვრჩა, ვიდრე 1980-იან წლებში რამდენიმე მოხატულობაში ზედანერი „ხატი მიძინებისა“ არ იქნა მიკვლეული და ახლა ეს ტერმინი საყოველთაოდაა აღიარებული. ეს იმას როდი ნიშნავს, თითქოს ყველა მისი შემოთავაზებული ტერმინი გაგვეზიარებინოს – ასე, სიტყვა „კამარას“ ის (მის კვალად – შ. ამირანაშვილიც) იმ აზრით ხმარობს, სადაც სხვები „თალს“ ვიტყვით და პირუკუ; არ მოიკიდა ფეხი „მოპირკეთებისა“ და „შემოსვა“-„მოჭედვის“ შინაარსით XIX საუკუნეში საკმაოდ მიღებულმა „შეძერწვამაც“. სამაგიეროდ, სულ უფრო მეტად მკვიდრდება სახვითი ხელოვნების და იკონოგრაფიის მის მიერ შემოღებული „ტექნიკური“ ტერმინები. კარგა ხანია, რაც გაზიარებულია „კარედი ხატის“, ან „ვედრების ღმრთისმშობლის“ (გვერდულად ხელმიპყრო-

ბილი) სახელდებანი, ან სხვადასხვა შესიტყვებაში მარჯვედ მოსაქცევი სიტყვა „ხელობის“ მოხმობა (ექვთიმე თაყაიშვილთან – „კარგი ხელობა“, „ლამაზი ხელობა“, „ტლანქი ხელობა“, „ქართული ხელობა“...). ასევე მიღებულია უკვე განსაზღვრებანი „ოქროთი დაფერილი“ იგივე – „მოოქრული“ ვერცხლი. საფიქრელია, აქ არა მხოლოდ ექვთიმე თაყაიშვილის მოძიებული სინონიმური ცნებები გვექონდეს, ტერმინოლოგიური ძიების ანარეკლიც – ეგევე უნდა ვივარაუდოთ, როდესაც დღეს „საკურთხევლისწინად“ ნოდებული, შუაგულ ეკლესიაში აღმართული დიდი ჯვრების სახელდებად ვკითხულობთ „სანინაო“, „კანკელის სანინავე“, „კანკელის წინ დასადგმელი“. სხვათა შორის, ჩვენ შეგვიძლია ეს გამოთქმები სინონიმებად მოვიშველიოთ, ისევე როგორც ჩვენგან „სანინამძღვროდ“ ნოდებულ ჯვარს საჭიროებისამებრ ექვთიმე თაყაიშვილის „გამოსასვენებელი“ ვუწოდოთ. ბოლო დროს შემოდის პროფესიულ ენაში ცნებები „თავი (ე. ი. ეკლესიის მთავარი, სათაყვანო) ხატი“ და „ჩვილელი ღმრთისმშობელი“ (დედა ღვთისა ჩვილი მაცხოვრით ხელში), ვფიქრობ, უფრო მარჯვე, ვიდრე პირობითი „ღმრთისმშობელი ყრმითურთ“; არის კიდევ ერთი ტიპი ღმრთისმშობლისა – „ნიშოვანი“, რომლის სახელი, შესაძლოა, ექვთიმე თაყაიშვილს რუსულით („Богоматерь Знамение“) ჰქონდეს ნაწარმოები; კარგი და მეტყველი „კალკი“ კი გამოსვლია...

აღბათ, ზემონათქვამი საკმარისი უნდა იყოს იმის ცხადსაყოფად, რაოდენ დავალებულია, ახლა თუ სამისდღემწიოდ, ქართული ხელოვნებათმცოდნეობა ექვთიმე თაყაიშვილისგან. ვგონებ, მადლიერებისა და მოწინების გამოხატვა არა მხოლოდ სიტყვიერად, საქმიანაც გვმართებს. ისტორიკოს-წყაროთმცოდნეებს და ხელოვნების ისტორიკოსებს კვლავაც ვალად გვაქვს მისი სიძველეთმცოდნეობითი ნაშრომების აკადემიური, ჯეროვნად დასურათებულ-კომენტირებული გამოცემა.

ლიტერატურა

1. თაყაიშვილი 1968: თაყაიშვილი ექ., რჩეული ნაწერები, ტ. 1, თბ., 1968.
2. თუმანიშვილი... 2012: თუმანიშვილი დ., ნაცვლიშვილი ნ., ხოშტარია დ., მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში, თბ., 2012.
3. სურგულაძე 1977: სურგულაძე ა., ექვთიმე თაყაიშვილი, თბ., 1977.